

INTRODUCERE ÎN ISTORIA
LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE

Klaus BOCHMANN, n. 1939, profesor de lingvistică romanică la Universitatea din Leipzig în perioada 1978-2004, doctor honoris causa al Universității din Alba Iulia (România) și al Universității de Stat din Chișinău. A fost cofondatorul și directorul Centrului Francez, precum și fondatorul Arhivei Québec de la Universitatea din Leipzig. Este membru, din 2002, al Academiei Saxone de Științe din Leipzig, unde coordonează activitatea Secțiunii Lingvistice. În prezent este președintele Institutului Moldova din Leipzig.

A publicat circa 30 de volume și 250 de articole științifice, în special despre istoria limbilor franceză, italiană și română și despre probleme de sociolingvistică (politica lingvistică, limbile minorităților și cercetarea identității). Este unul din traducătorii în limba germană și coeditorul operei *Quaderni del carcere (Gefängnishefte, rom. Caietele din închisoare)* de Antonio Gramsci (editura Argument, Hamburg, 1991-2002).

Heinrich STIEHLER, n. 1948, profesor (asociat) de literatura franceză și română și de științele comunicării la Institutul de Romanistică al Universității din Viena. A predat și la universitățile din Frankfurt pe Main (Germania), Klagenfurt (Austria), Iași (România) și Paris (Franța).

A publicat numeroase eseuri și volume, în special despre relațiile dintre literaturile dominante și cele dominate (o lucrare de referință: *Interkulturalität und literarische Mehrsprachigkeit in Südosteuropa. Das Beispiel Rumäniens*, 2000). Este editorul primei ediții în limba germană, în 14 volume, a operei scriitorului Panait Istrati.

Alina TOFAN, n. 1968, studii în jurnalism și psihopedagogie la Chișinău, doctor în filologie (AȘM, Chișinău) și în filosofie (sociolingvistică; Universitatea din Leipzig, Germania). Conferențiar universitar, cercetător științific (AȘM, Chișinău; Universitatea din Leipzig, Germania). A publicat articole și studii monografice despre istoria literaturii și culturii, sociolingvistică, multilingvism, politici culturale, migrație.

Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler

**INTRODUCERE
ÎN ISTORIA LIMBII
ȘI LITERATURII ROMÂNE**

Traducere din germană de Alina TOFAN

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova. Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Nobles și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria online, shop.cartier.md, e-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51. E-mail: romania@cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură.

Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Dorin Onofrei

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Valeria Idjilov

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler

EINFÜHRUNG IN DIE RUMÄNISCHE SPRACH- UND LITERATURGESCHICHTE

Romanistischer Verlag, Bonn, 2010

Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler

INTRODUCERE ÎN ISTORIA LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE

Ediția I, septembrie 2018

© 2010, Copyright by Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler

© 2018, Editura Cartier, pentru prezenta versiune românească. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale și editat cu contribuția Ministerului Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Bochmann, Klaus.

Introducere în istoria limbii și literaturii române/ Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler;

trad. din germ. de Alina Tofan. – Chișinău: Cartier, 2018 (Tipogr. „Bons Offices”). – 312 p. –

(Colecția „Cartier istoric”/ coord. de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Referințe bibliogr. în subsol. – 400 ex.

ISBN 978-9975-86-297-4.

811.135.1+821.135.1.09

B 61

CUPRINS

<i>Prefață</i>	7
----------------------	---

CAPITOLUL I

Ce fel de limbă este limba română? Limba română – limbă europeană și limbă romanică	9
--	---

CAPITOLUL II

Cum a devenit limba română ceea ce este ea astăzi:

o istorie socioculturală a limbii	16
1. Probleme de metodă ale istoriografiei lingvistice	16
2. Romanizarea teritoriului estic al Imperiului Roman	24
3. Specificul daco-roman al fondului latin al limbii române	28
4. Substratul traco-dacic sau împrumuturi albaneze? Controversele privind spațiul apariției limbii române	34
4.1. Continuitate sau migrarea spre nord a românilor?	34
4.2. Substratul traco-dacic și alte substraturi	43
5. Slavismele în vocabularul și în structura limbii române	48
5.1. Limba slavă veche	49
5.2. Limba slavonă	52
5.3. Limbile slave învecinate și dialectele acestora	54
5.4. Limba rusă modernă	55
6. Alte împrumuturi	58
6.1. Cuvinte împrumutate din limba maghiară	58
6.2. Împrumuturi grecești	60
6.3. Cuvinte împrumutate din limbile turcice	64
6.4. Germanismele	66
7. Așa-numita „protoromână” și periodizarea istoriei limbii române	67
7.1. Probleme de periodizare	67
7.2. Diferențierile dialectale ale limbii române vechi comune	72
7.3. Lexicul, structurile și condițiile de utilizare a limbii dacoromâne vechi în Evul Mediu timpuriu și mijlociu	77
8. Limba română în Evul Mediu târziu și în epoca modernă timpurie	84
8.1. Limba română vorbită versus limba slavonă bisericească scrisă	84

8.2. Româna devine limbă scrisă.....	87
8.3. Importanța tipăriturilor diaconului Coresi în istoria limbii române	93
8.4. Oficializarea limbii române scrise în secolul al XVII-lea	95
8.5. Conștiința lingvistică românească sub semnul umanismului	99
8.6. Despre starea limbii române în secolele XV-XVII	101
8.6.1. Controversele privind limba literară	101
8.6.2. Lexicul limbii române scrise la începuturile sale	106
8.6.3. Limba română vorbită în secolele XVI-XVII.....	109
9. Epoca premodernă: secolul al XVIII-lea	114
9.1. Școala Ardeleană: conștiința națională și problema limbii.....	121
10. Modernizare sub semnul occidentalizării ambivalente	127
10.1. Mișcarea națională și modernizarea lingvistică în perioada 1821-1859.....	127
10.2. Proiectele de reformare lingvistică înainte de Unirea Principatelor	134
10.3. Politica lingvistică în tânărul stat național român	138
10.4. Starea limbii române în secolul al XIX-lea.....	140
11. Relațiile lingvistice, politica lingvistică și lingvistica în secolul al XX-lea.....	145
11.1. Limba română ca obiect al lingvisticii.....	150
11.2. Publicații normative.....	154

CAPITOLUL III

Literatura	162
1. Istoriografia literară și spațiul: prezentarea problemei.....	162
2. Transgresarea spațiului: migrația și oralitatea	168
3. De la Neacșu la Cantemir: limba scrisă și literatura „implicită”	180
4. Există un iluminism românesc? Fanarioți și latiniști în secolul al XVIII-lea.....	191
5. Impactul neoromanic și consecințele sale.....	210
6. Literatura pașoptiștilor.....	218
7. <i>Junimea</i>	228
8. De la simbolism la avangardă.....	240
9. Sămănătorismul și gândirismul.....	255
10. Proza românească interbelică.....	267
11. Partidul și literatura după 1945.....	278
12. Exilul literar după 1945	294
<i>Indice de nume</i>	303

Prefață

Spre deosebire de Franța, unde în contextul aderării României la Uniunea Europeană a fost publicată, în 2007, la Paris, lucrarea, în general conservatoare, a lui Mircea Goga *La Roumanie. Culture et civilisation* (rom. *România. Cultură și civilizație*), în spațiul germanofon, după publicarea în 1967, la Berlin, a remarcabilului studiu al lui Klaus-Henning Schroeder *Einführung in das Studium des Rumänischen. Sprachwissenschaft und Literaturgeschichte* (rom. *Introducere în studiul limbii române. Știință lingvistică și istorie literară*), nu a mai apărut niciun compendiu de istorie a limbii și literaturii române pentru studentele și studenții de la românică. Prezenta lucrare va compensa această lipsă, dar, pentru literatura suplimentară în domeniul istoriei literare, publicată înainte de 1967, trebuie să facem trimitere în mod explicit la studiul lui Schroeder. Bibliografia ce completează volumul menționat este, pe de o parte, strict selectivă, pe de altă parte – edificatoare, în sensul că prezintă lucrările privind problemele generale în conexiune imediată cu autoarele și autorii menționați. Pentru actualizarea bibliografiei, pot fi consultate sursele pe internet, pe „Google” (<http://www.google.de>) și „Wikipedia” (<http://www.wikipedia.ro>).

Pentru compartimentul despre istoria și teoria literaturii, drept sursă de bază a fost lucrarea în patru volume, coordonată de Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români* (București, 1995-2002). De asemenea, ne-am documentat și la Biblioteca Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, ceea ce nu ar fi fost posibil fără susținerea tenace din partea directorului adjunct al bibliotecii, doamna dr. Nicoleta Popescu, și a șefei Catedrei de limba franceză,

doamna prof. dr. Marina Mureșanu-Ionescu, cărora le mulțumim în mod deosebit.

Compartimentul despre lingvistică este conceput ca o istorie a limbii române. Acest concept are la bază ideea că structurile actuale ale unei limbi pot fi explicate doar din perspectiva istoriei sale, care oferă, în același timp, o imagine de ansamblu a lexicului, gramaticii, foneticii/fonologiei și ortografiei actuale. Pentru descrierea acestora, la sfârșitul acestui compartiment, am menționat cele mai importante lucrări cu caracter normativ, ce sunt indispensabile studierii limbii române contemporane.

Doar câteva cuvinte despre abordarea metodologică a cărții: Evoluția istoriei limbii și literaturii române este prezentată dintr-o perspectivă sociolingvistică, respectiv, sociologico-literară clară, ce are ca obiect de cercetare transformarea condițiilor de comunicare, și nu limba și creația literară ca expresie colectivă a unui specific național. În timp ce o asemenea viziune romantică este încă prezentă în mod curent în România, abordarea noastră pune „privirea din afară”, adică perspectiva sociologică, într-un context explicativ istoric.

Istoria lingvistică și istoria literară vizează același fenomen – limba. Numeroase evenimente istorice au un rol important atât pentru dezvoltarea condițiilor lingvistice, precum și pentru relațiile literare. Drept urmare, este necesară tratarea în paralel a unor asemenea subiecte, cum ar fi scrierea slavonă, primele texte scrise în limba română, concepțiile Școlii Ardelene sau neoromanizarea limbii române, respectiv, occidentalizarea culturii românești. Deoarece în asemenea cazuri apar la lumina zilei perspective de abordare și manuscrise diferite, am renunțat la încercarea de a realiza cu orice preț o structură omogenă și de a exclude reiterațiile.

Citatele în limba română sunt redată în conformitate cu ortografia actuală, cu excepția titlurilor menționate în notele de subsol și la sfârșitul anumitor (sub)capitole, deoarece astfel este mai ușor pentru studențele și studenții germanofoni să găsească sursa citată. În plus, sursele specificate în notele de subsol nu mai sunt indicate în lista literaturii recomandate.

*Klaus Bochmann
Heinrich Stiehler*

Ce fel de limbă este limba română? Limba română – limbă europeană și limbă romanică

Limbile pot fi clasificate după criteriile geografice, socioculturale, istorico-genetice și tipologice. Din punct de vedere geografic, limba română este o limbă europeană, mai exact, o *limbă sud-est europeană* – este limba cu cel mai mare număr de vorbitori (circa 26 de milioane) și cu cea mai mare răspândire teritorială în Europa de Sud-Est. Din punct de vedere sociocultural, limba română este o *limbă cultă modernă*, considerată de vorbitorii ei drept *limbă națională* și care exercită funcția politică de *limbă de stat* (în România și, sub denumirea „limba moldovenească”, în Republica Moldova). În același timp, limba română este o *limbă minoritară* în mai multe țări sud-est europene (Albania, Bulgaria, Macedonia, Serbia, Ucraina, Ungaria). Din momentul aderării României la Uniunea Europeană, această limbă este și o *limbă de lucru a Uniunii Europene*.

Din punct de vedere istorico-genetic, limba română este una dintre numeroasele limbi indo-europene ori indo-germanice; în acest context, ea aparține ramurii limbilor romanice, care s-a dezvoltat pe baza limbii latine și care cuprinde și limbile franceză, galiciană, italiană, catalană, occitană, portugheză, sardă, spaniolă etc., precum și numeroase limbi creole de origine romanică din zona Oceanului Indian, din Caraibe, din Africa, din America de Nord și America de Sud. Din punct de vedere tipologic, limba română este o limbă preponderent analitică cu importante elemente sintetice (în cazul

flexiunii nominale și al celei verbale); în virtutea anumitor aspecte de natură fonetică, gramaticală, lexicală și frazeologică comune cu limbile albaneză, bulgară, macedoneană, dar și cu limbile sârbă, croată, greacă modernă și turcă, limba română poate fi considerată, de asemenea, o *limbă balcanică*, adică aparținând „familiei limbilor balcanice”, care întrunește într-un singur context limbi extrem de diferite din punct de vedere istorico-genetic, cum sunt cele menționate mai sus.

Limba română ocupă un loc aparte în familia limbilor romanice. După destrămarea Imperiului Roman, limbile romanice vest- și sud-europene s-au dezvoltat mai întâi în umbra limbii latine în formele sale târzii (ca limbă a bisericii catolice și a liturghiei catolice, ca limbă a cancelariilor curților nobiliare și ca limbă a savanților), iar după emanciparea lor treptată de limba latină au evoluat în condițiile unui schimb permanent între ele, ceea ce a asigurat o relativă omogenitate, în mod special, a lexicului, dar și în ceea ce privește domeniul sintaxei. De altfel, datorită demarcațiilor flotante dintre dialecte, nu existau frontiere lingvistice propriu-zise: acestea (frontierele lingvistice) au apărut abia ca urmare a afirmării limbilor literare (standard) respective și a construcțiilor statal-naționale. Din acest considerent, în conformitate cu teoria lui Hugo Schuchardt, întregul spațiu vest- și sud-european poate fi considerat, din punctul de vedere al dialectelor și graiurilor, drept spațiul *Romania continua*, care poate fi traversat fără a remarca fracturi lingvistice semnificative.¹ Limba română, dimpotrivă, a fost privată în mod considerabil (chiar dacă nu în totalitate) de influențele și evoluțiile respective după părăsirea de către romani a provinciei Dacia în anul 271 d.H., și apoi, încă o dată, după incursiunea slavilor în spațiul balcanic la sud de Dunăre în secolul al VI-lea. Drept consecință, în limba română pot fi depistate atât vestigii ale unei forme specifice a limbii latine, vorbită aici înainte de aceste cezuri, precum și apariții autonome specifice, care deosebesc, în mod evident, limba română (în ceea ce privește lexicul și construcțiile gramaticale) de celelalte limbi romanice. Abia la sfârșitul secolului

¹ Hugo Schuchardt – *Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Halle (Saale), 1922, p. 142 urm., p. 145-149.

al XVIII-lea, actorii sociali activi din punct de vedere lingvistic au introdus în limba română, printr-o acțiune voluntară, aproape tot inventarul lexicului cult de origine latină (sau greco-latină), care în alte limbi romanice era deja adoptat de secole, și, în acest mod, au ajustat vocabularul limbii române la întregul spațiu romanic.

Din punct de vedere *tipologic*, adică luând în considerare particularitățile tipice ale construcției limbii, pot fi stabilite cu maximă certitudine aspecte ale limbii române identice cu diverse limbi romanice.

Aplicând criteriile fonetice și lexicologice în conformitate cu metodologia elaborată de Matteo Bartoli, lingvistul român Alexandru Rosetti încadrează limba română în grupul limbilor apenino-balcanice, din care mai fac parte limba dalmată, care nu mai este vorbită în prezent, elementele latine din limba albaneză și dialectele italiene sudice și centrale. În acest subcompartiment al limbilor romanice, numit de majoritatea lingviștilor, care includ aici și limba italiană standard, *Romania de Est*, s-au păstrat consoanele ocluse surde **p**, **t** și **c** [**k**], precum și **s** în poziție intervocalică (adică situată între două vocale), în timp ce în *Romania de Vest* aceste sunete sunt amortizate, au devenit sonore sau chiar au dispărut, cf., de exemplu, lat. *rota* „roată”, rom. *roată*, it. *ruota* versus span. *rueda*, fr. *roue*; sau lat. *focus* „cuptor, foc”, rom. *foc(ul)*, it. *fuoco* versus span. *fuego*, port. *fogo*, fr. *feu*. De asemenea, poate fi menționată și formarea pluralului cu alte vocale decât *-s*, cf. lat. *montes* „munți”, rom. *munți*, it. *monti*, spre deosebire de span. *montes*, fr. *monts*, precum și transformarea uniformă a grupului fonetic latin **cl** în [**kj**], cf. lat. *clavus* „cheie”, rom. *cheie*, it. *chiave* versus fr. *clef*, span. *llave*, port. *chave* etc.¹

Din perspectiva teoriei arealelor lingvistice, care presupune luarea în considerare a repartizării geografice a cuvintelor moștenite direct din latină, Matteo Bartoli, fondatorul așa-numitei „lingvistici a arealelor” sau geografii lingvistice (*Areallinguistik*), a împărțit spațiile lingvistice romanice în *arii centrale* (cuprinzând limbile italiană, franceză, retoromană și occitană) și *arii laterale*, care

¹ Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1978, p. 81.

includ, alături de limba română, limbile iberoromance: spaniola, portugheza etc., precum și limba sardă. În realitate, din secolul al treilea d.H., în teritoriul de bază al Imperiului Roman au intrat te-meinic în uz unele inovații, care nu au ajuns până la periferii, cum ar fi, de exemplu, lat. *tabula* „masă, obiect de mobilier”, it. *tavola*, fr. *table* versus lat. *mensa*, rom. *masă*, span./port. *mesa*; lat. *bellus* „frumos”, it. *bello/bella*, fr. *beau, belle* versus lat. *formosus*, rom. *frumos/frumoasă*, span. *hermoso/a*, port. *formoso/a*; lat. *plus* „mai mult” sau element de comparație, it. *più*, fr. *plus* versus lat. *magis*, rom. *mai*, span. *más*, port. *mais*.¹ Ar mai putea fi menționate câteva aspecte sintactice, care s-au păstrat ori s-au manifestat doar la periferia *Romaniei*: acuzativul „personal” sau prepozițional (pentru persoane), cf. rom. (*il*) *văd pe Petru*, span. *veo a Pedro* „îl văd pe Petru”, construirea formelor verbale compuse la timpul trecut doar cu verbul auxiliar derivat din lat. *habere* „a avea”, spre deosebire de spațiul *Romaniei centrale*, unde, alături de *habere*, este folosit, de asemenea, *esse(re)* „a fi”, cu precădere în cazul verbelor de mișcare, cf. rom. *am mers*, span. *he ido*, spre deosebire de ital. *sono andato*, fr. *je suis allé* etc.

În opoziție cu aceste două clasificări, care se referă, de fapt, doar la fenomene izolate din perioada formării limbilor romanice, unii romaniști invocă de mult timp faptul că, în cazul încadrării fiecărei limbi în ansamblul romanic, este necesar să fie luată în considerare structura actuală a limbii respective. De exemplu, lingvistul Žarko Muljačić din Berlin a stabilit o listă cu 40 de indici privind modificările fonetice și gramatica, după care urmează să fie stabilit gradul de distanțare a fiecărei limbi romanice de totalitatea celorlalte. În acest mod a devenit evident faptul că pe prima poziție în lista „particularităților” se află limba sardă, apoi limba română, care este urmată de limba franceză. „Ele se deosebesc în prezent cel mai mult de întreg (*Romania continua*), fie din cauza că s-au îndepărtat prea mult de limba latină (și, astfel, de limbile care au rămas fidele latinei), fie din cauza că au fost unicele care au rămas fidele limbii

¹ Cf. Matteo Bartoli, *Breviario di neolinguistica*: Parte II, *Criteri tecnici*, Modena, 1925; *Introduzione alla neolinguistica: principi, scopi, metodi*, Genève, 1925.

latine sub anumite aspecte, în cazul cărora celelalte limbi au urmat o cale proprie, în mod curent foarte diferită de celelalte.”¹ Concluzii similare au formulat și alți cercetători, confirmând astfel o teză a lui Walter von Wartburg, care, încă în anii '50, a evidențiat poziția specifică a limbii române și a limbii franceze în familia limbilor romanice.²

Care sunt totuși particularitățile ce deosebesc, din punct de vedere tipologic, limba română de alte limbi romanice?

– La nivel fonetic este remarcabilă existența vocalelor mediale *ă* și *î* (*â*), care apar ca sunete și în multe alte limbi (de exemplu, în limba germană ca *e* neaccentuat în terminații, cf. *können* „putea” [k'œnən], *Lager* „lagăr” [lagər]), în limba română însă acestea sunt foneme, adică servesc la diferențierea semantică a cuvintelor, cf. *rău* versus *râu*, *mâncăm* versus *mâncam*.

– Alternanța vocalică, adică armonizarea vocalelor accentuate *e* și *o* cu silaba următoare, cf. *leg* versus *leagă*, *port* versus *poartă*. În limbile romanice, acest fenomen mai este înregistrat doar (și cu o frecvență mai redusă) în limba portugheză și în dialectele sud-italiene.

– Alternanța consonantică, adică modificarea consonantelor *t* și *d* sub influența vocalei următoare *i*, cf. *munte* versus *munți* [munts'], *brad* versus *brazi*.

– În morfologie, adică în domeniul formelor gramaticale, se distinge cel mai mult așa-numitul articol hotărât enclitic (postpus), care este o apariție unică în limbile romanice (dar apare în mod frecvent în limbile scandinave, precum și în limbile albaneză și bulgară); acesta se contopește cu substantivul sau adjectivul precedent într-un singur cuvânt, cf. *om* versus *omul*, *lege* versus *legea*.

¹ Žarko Muljačić, „Die Klassifikation der romanischen Sprachen”, în: *Romanistisches Jahrbuch*, XVIII, 1967, p. 30.

² Cf. Walter v. Wartburg, „L'articulation linguistique de la Romania”, în: *Actes du VIIe Congrès International de Linguistique Romane*, vol. II, Barcelona, 1955, p. 23-38.

– Vestigiile unei declinări interne, evidente îndeosebi la substantivele feminine și în formele articolelor hotărât și nehotărât, cf. *o casă* versus (*a*) *unei case*, *copacul* versus (*a*) *copacului*, *copiii* versus (*a*) *copiilor* etc.

– Dispariția infinitivului la verbele modale, vezi *vreau să citesc*, *trebuie să scrie* etc. Un fenomen similar există și în dialectele sud-italiene.

– Viitorul analitic (din elemente autonome), format fie cu o formă particulară a verbului auxiliar modal *a vrea*, cf. *voi merge*, fie cu verbul auxiliar *a avea* și cu conjunctivul verbului, vezi *am* (respectiv *o*) *să văd*. Ultima formă de viitor există într-o formă similară și în limbile corsicană și siciliană.

– Prezența unui vocativ sub formă de caz, la masculin, cu terminația *-(ul)e*, cf. *domnule*, *Petre!*, la feminin, cu terminația *-o*, cf. *fetițo*, *Ileano*; o formă de vocativ există, de asemenea, în limba corsicană.

– Păstrarea genului neutru ca gen aparte.

– Prezența unor forme speciale de articol pentru substantivarea, respectiv evidențierea adjectivelor (*cel*, *cea* etc.), cf. *cel mai mic*, *Mircea cel Bătrân*, precum și pentru marcarea genitivului și substantivarea posesivului (*al*, *a* etc.), cf. *un bun al tuturorora*, *al tău*.

– În sintaxă se evidențiază dativul posesiv, cf. *își caută copiii*; este necesar să fie menționate și formele deja amintite ale acuzativului „personal”, și construirea formelor de trecut în mod exclusiv cu verbul „a avea”, ceea ce unește limba română cu limbile de la periferiile vestică și sudică ale României.

Lexicul limbii române conține, spre deosebire de celelalte limbi romanice, o parte semnificativă de cuvinte de altă origine decât cea latină sau romanică, în mod special, cuvinte de origine slavă, dar și maghiară, greacă, turcă etc., acest aspect urmând să fie explicat mai detaliat în continuare.

Impresia generală că limba română se deosebește, în virtutea prezenței numeroase a formelor gramaticale sintetice în declinarea și conjugarea cuvintelor, de limbile vest și sud-romanice, pregnant

analitice, este confirmată cel mult în cazul pronumelor, care sunt caracterizate de o mare varietate de forme de declinare. În cazul substantivelor și al verbelor, această teză nu rezistă însă unei examinări atente: numărul formelor sintetice ale acestora este în toate limbile romanice aproape identic, deși au funcții diferite. Astfel, pentru fiecare substantiv, în limba română există practic doar două forme diferite de gen/caz/număr, iar verbul în limba română dispune, ca și în aproape toate limbile romanice, de cinci moduri „simple” (sintetice, nu compuse, respectiv, care nu sunt formate în mod analitic).¹

Literatura recomandată:

Arthur Beyrer, „Typologische Besonderheiten des Rumänischen – Vorteil oder Hindernis in der europäischen Kommunikation?”, în: *Balkan-Archiv*, vol. 17/18, 1992/1993, p. 135-144; Harald Haarmann, *Balkanlinguistik. Areallinguistik und Lexikostatistik des balkanlateinischen Wortschatzes*, Tübingen, 1978; Maria Iliescu, *Româna în perspectivă romanică. Le roumain dans la Romania. Rumänisch: Die östlichste Sprache der Romania*, București, 2007; Maria Iliescu, *Miscellanea romanica (1956-2007)*, Cluj-Napoca, 2008; Alexandru Rosetti, *La linguistique balkanique*, Bucarest, 1985; Klaus Steinke, Arifton Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iași, 1999.

¹ Cf. Klaus Bochmann, „Analytismus im Rumänischen im innerromanischen Vergleich”, în: Uwe Hinrichs (ed.), *Die europäischen Sprachen auf dem Wege zum analytischen Sprachtyp*, Wiesbaden, 2004, p. 319-329.

Cum a devenit limba română ceea ce este ea astăzi: o istorie socioculturală a limbii

1. Probleme de metodă ale istoriografiei lingvistice

Pentru a descrie apariția și evoluția unei limbi, este necesar să fie prezentate considerațiile generale privind principiile și punctele de vedere care urmează să fie aplicate în continuare. În acest caz există două opțiuni contrare, între care, fără îndoială, sunt posibile compromisuri și coincidențe. O opțiune, cea structuralistă, constă în considerarea sistemului lingvistic drept un sistem existent în sine, care se dezvoltă conform propriilor legități, afirmându-se astfel, în mod predominant, ca un tot izolat de om și de societate, și în descrierea transformărilor acestui sistem de-a lungul secolelor, de la fonologie până la, „în ordine ascendentă”, morfologie, sintaxă și, în anumite condiții, până la știința textului, la acestea adăugându-se și considerațiile despre lexic. Acestui mod de descriere, numit, după lingvistul elvețian Ferdinand de Saussure, „istoria internă a limbii”, îi va fi anexată, de regulă, și o „istorie externă a limbii”, care urmează să explice, mai întâi de toate, fenomenele lexicale și variația socioculturală a limbii respective.

Punctul de vedere structuralist al istoriografiei lingvistice „interne” este argumentat prin afirmația lui Saussure că limba ar fi un sistem „où tout se tient” (adică unde toate elementele se află în relație

reciprocă), din care rezultă că modificarea unui element implică modificarea întregului sistem. Transformarea limbii se prezintă astfel ca o transformare a sistemului, determinată de relațiile interne. Deoarece acest lucru poate fi valabil doar pentru structura gramaticală și fonologică a unei limbi, în timp ce lexicul se sustrage unei sistematizări concludente doar din punct de vedere structural, iar dependența limbii de cultură și societate este de netăgăduit, în centrul atenției unei istorii a limbii, concepute în acest mod, se află gramatica, periodizarea istoriei limbii fiind condiționată doar de modificările relevante din sistemul gramatical.

În istoriografia lingvistică românească, acest punct de vedere se manifestă cu o deosebită acuitate în *Istoria limbii române* a Academiei Române, o operă colectivă concepută în perioada de glorie a structuralismului, urmând să apară în 5 volume (și care, după apariția primelor două volume, în 1965 și 1969, nu a mai fost continuată). În *Prefață* se anunță în mod programatic următoarele: „*Istoria limbii române* își propune să deducă principalele perioade de dezvoltare a limbii române din însăși evoluția ei internă. Vom vorbi, așadar, de perioade distincte numai în momentul în care vom constata o discontinuitate evidentă de structură. [...] în general, în orice fenomen, sunt mai importanți factorii interni decât cei externi. Aceasta nu înseamnă că factorii externi – între care un loc important îl ocupă influențele străine asupra limbii române – vor lipsi, ci numai că drept esențiale vor fi considerate inovațiile produse pe calea evoluției interne.”¹

Transformarea limbii este considerată a fi de natură intralingvistică: „...baza periodizării va fi în primul rând evoluția structurii gramaticale, fiindcă este mediată, este omogenă, și, în concluzie, rezistentă, ca orice reflectare sistematizată. De aceea, discontinuitățile din structura gramaticală au o valoare excepțională pentru periodizarea istoriei limbii.”²

Deficiențele unui asemenea mod de abordare a istoriei limbii constau, în principiu, în concepția lingvistică a structuralismului. Ideea de

¹ Academia Republicii Socialiste România, *Istoria limbii române*, vol. I, Limba latină, București, 1965, p. 6.

² *Ibidem*, p. 7.

sistem a fost și este una prolifică pentru lingvistică, dar în nicio limbă nu există o structură gramaticală care ar fi într-atât de omogenă, încât toate elementele sale să se determine reciproc în mod imperios, deoarece diversitatea posibilităților existente de variație sociolingvistică și creativitatea individuală depășesc în permanență orice cadru strict delimitat. Dualismul, descendent din structuralism, al unei gramatici sistemice/convergente, explicabile din interiorul limbii, și al unui lexic ce se sustrage sistematizării consecvente și este explicabil mai mult din punctul de vedere al istoriei sociale este, ca orice dualism teoretic, nejustificat din punct de vedere științific – limba este un tot întreg și este, la toate nivelurile sale, un produs al relațiilor de comunicare socioculturală, care s-au transformat de-a lungul istoriei sociale și culturale. Orice aspect relevant al acestei istorii depozitează sedimentul său lingvistic în totalitatea unei limbi, astfel încât aceasta apare ca un muzeu al întregii istorii a unui spațiu sau a unui ansamblu social (de ex., a unui popor), din care fiecare generație împrumută elementele utile necesităților sale comunicativ-lingvistice și își construiește din nou, la un moment dat, propria limbă.

Această concepție a istoriei limbii, care este opusă structuralismului și care consideră datele sociale și culturale drept punct de plecare pentru starea de moment a unei limbi, este prezentă, cu referire la istoria limbii române, într-o formă exemplară în *Istoria limbii române*, publicată de Gheorghe Ivănescu în 1980 la Iași. În prefață citim următoarele: „Lucrarea de față încearcă să prezinte dezvoltarea limbii române epocă cu epocă, de la limba latină până astăzi. Stabilind fazele de dezvoltare a limbii române și împărțind pe epoci diferitele schimbări (fonetice, morfotice, sintactice și lexicale) ale limbii, ea explică aceste schimbări direct sau indirect, prin fazele dezvoltării istorice a poporului român, deci prin fapte istorice și mai ales prin diverse structuri sociale; bineînțeles, am făcut aceasta numai atunci când faptele lingvistice nu sunt expresia unei tendințe a sistemului lingvistic (căci admitem și noi asemenea tendințe, deși mult mai rar decât se admiteau de către școala lingvistică franceză și de către structuraliști)”¹

¹ Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. VIII.

Anumite compromisuri cu lingvistica structuralistă, ale cărei rezultate de cercetare privind anumite aspecte nu pot fi negate, sunt considerate utile de Ivănescu, care se referă în mod explicit la tradițiile școlii lingvistice fondate de Alexandru Philippide și dezvoltate de George Pascu și Iorgu Iordan, chiar dacă se distanțează public de punctele de vedere structuraliste ale școlilor lingvistice de la București și Cluj.

Dacă cele două concepții asupra istoriografiei lingvistice, care se situează în punctele extreme ale axei contradicțiilor, diferă în problemele esențiale, rezultatele de cercetare ale acestora coincid în totalitate în mai multe aspecte particulare. În linii mari, este vorba despre o poziționare diferită a aceleiași stări de fapt într-o prezentare generală, în care însă modelele de explicare sunt atât de diferite, încât în interpretarea socioculturală sunt căutate conexiunile cauzale, în timp ce, în prezentarea structuralistă, acestea deseori, pur și simplu, nu cad sub incidența unghiului de vedere al autorului, respectiv se consumă în referința la presiunea sistemului drept cauză a transformării limbii.

De altfel, în istoriografia lingvistică mai veche, „prestructuralistă”, privind limba română au fost menționate asemenea contradicții. Una din primele prezentări generale este *Originea românilor*, Iași, 1923-1927, de Alexandru Philippide, al cărei prim volum este o descriere foarte detaliată a preistoriei preromane și romane a românilor și a limbii lor, iar al doilea volum este, dimpotrivă, o „gramatică istorică”, în care accentul cade pe istoria fonetică a limbii române, urmând modelul școlii neogramatice germane, care se interesa puțin de condițiile socioculturale ale evoluției limbii. Aceste condiții, dimpotrivă, sunt examinate mai pe larg de Ovid Densusianu în a sa *Histoire de la langue roumaine* (1901-1938); deși s-a format, de asemenea, sub influența profesorilor școlii neogramatice la Berlin și Paris, Densusianu era preocupat tot mai mult de cercetarea condițiilor de viață și a formațiunilor economice ale românilor, care au influențat în mod deosebit limba română. În mod similar pot fi interpretate și concepțiile cu privire la istoria limbii ale lui Sextil Pușcariu, fondatorul școlii lingvistice de dialectologie și de istoriografie lingvistică de la Cluj, care oferă în lucrarea sa

de referință deja menționată, *Die rumänische Sprache (Limba română)*, un spațiu vast cauzalităților social-istorice în istoria limbii, însă cu o tendință naționalistă, ceea ce face ca anumite comentarii să fie discutabile.¹ Lucrările relevante ale lui Alexandru Rosetti, în mod special, *Istoria limbii române*, care a apărut din 1932 în volume aparte și în mai multe ediții și este o lucrare de referință de primă mărime, indispensabilă oricărei cercetări de istorie a limbii române, urmează o linie de cercetare documentară intensivă, în care au pondere faptele lingvistice, iar condițiile socioculturale de evoluție a limbii formează mai curând un cadru liber. Supărătoare sunt doar lipsa de echilibru în ceea ce privește dimensiunile unor capitole aparte (secolul al XVI-lea este tratat, în comparație cu Ovid Densusianu, extrem de lapidar) și exprimarea în parte laconică, ce presupune cunoștințe vaste și, astfel, face lectura, în special pentru studenți, nu tocmai ușoară.

Opțiunea noastră constă în faptul de a începe cu descrierea relațiilor sociale și culturale în care o limbă s-a format și a evoluat în continuare, mai exact spus: de la relațiile lingvistice, alias de comunicare, care sunt per se relații sociale și culturale, deoarece acestea pot oferi informații despre grupurile și forțele sociale existente într-un moment dat, despre potențialul acestora de autoritate și instruire, despre modul lor de viață, despre interesele lor și relațiile lor reciproce. În acest context pot fi apoi descrise, pe epoci, compartimente aparte, respectiv, niveluri aparte ale sistemului lingvistic. Vor fi însă cercetate, în mod preponderent, anumite fapte de limbă (*sprachliche Sachverhalt*), în funcție de condițiile socioculturale de apariție a acestora. Această metodă are la bază ideea că toate modificările lingvistice își au originea, în cele din urmă, în relațiile de comunicare socială, chiar dacă nu orice detaliu poate fi demonstrat în mod concludent. Omul, societatea sunt cei care elaborează limba, nu invers.

În acest mod de prezentare, o poziție de prim rang îi este rezervată și lexicului, și nu doar în virtutea faptului că acesta este mai accesibil și că în vocabular sunt recognoscibile în cel mai pregnant

¹ Cf. și studiul critic al lui Johannes Kramer, „Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jh.“, în: *Balkan-Archiv*, 24/25, 1999/2000, p. 103-163.